

ONA TILI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Namangan viloyati Pop tumani Pop tumani
ixtisoslashtirilgan maktabining oliy toifali
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Mahmudova Noila Mansurjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik ahamiyati va samarali usullari yoritiladi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil fikr yuritishi, tahlil qilish, xulosalar chiqarish va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Maqolada zamonaviy ta'lim yondashuvlari, interfaol metodlar va lingvistik mashqlar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, tanqidiy fikrlash, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash, til kompetensiyasi, zamonaviy pedagogika.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda faqat bilim berish emas, balki ularni mustaqil va tanqidiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, ona tili darslari bu borada katta imkoniyatlarga ega bo'lib, o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va dunyoqarashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ona tili fanida tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali o'quvchilar matn mazmunini chuqur anglash, til birliklarini tahlil qilish va o'z munosabatini asoslab ifodalashga o'rganadi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish avvalo o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan metodlarni qo'llashni talab etadi. Matn bilan ishlash jarayonida savol-javob, muammoli vaziyat yaratish va fikr almashish orqali o'quvchilarning tahliliy fikrlashi rivojlanadi. Matn mazmunini baholash, muallif fikriga munosabat bildirish va alternativ xulosalar chiqarish tanqidiy fikrlashning muhim ko'rinishlaridan hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, klaster, insert, konseptual xarita va bahs-munozara metodlari ona tili darslarida samarali natija beradi. Bu usullar o'quvchilarning fikrini erkin ifodalashiga, dalillar keltirishiga va mantiqiy xulosalar chiqarishiga yordam beradi. Shuningdek, lingvistik tahlilga asoslangan mashqlar orqali grammatik va stilistik birliklarni solishtirish, xatolarni aniqlash va ularni izohlash tanqidiy yondashuvni kuchaytiradi.

O'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish ham tanqidiy fikrlash bilan bevosita bog'liqdir. Insho, esse va ijodiy matnlar yozish jarayonida o'quvchilar mavzuga shaxsiy munosabatini bildiradi, fikrlarini asoslaydi va mantiqiy izchillikni saqlashga harakat qiladi. Bu esa ularning fikrlash madaniyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va elektron resurslardan foydalanish o'quvchilarning axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini yanada mustahkamlaydi. Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni o'quvchining faol bilish faoliyatini tashkil etish bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va qayta ishlovchi subyekt sifatida ko'rish muhimdir. Shu sababli dars jarayonida ochiq savollar berish, muammoli vaziyatlar yaratish va o'quvchilarning fikrini erkin bayon etishiga sharoit yaratish tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Matn ustida ishlash ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. O'quvchilarga matn mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanmasdan, uning asosiy g'oyasini aniqlash, muallif pozitsiyasini baholash va matndagi fikrlarga shaxsiy munosabat bildirish topshiriqlari berilishi lozim. Bunday faoliyat o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirib, tahlil va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, til birliklarini tahlil qilish jarayonida ham tanqidiy fikrlash faol rivojlanadi. So'zlarning ma'no nozikliklarini aniqlash, sinonim va antonimlarni qiyoslash, gap tuzilishidagi farqlarni izohlash orqali o'quvchilar til hodisalariga ongli yondashadi. Grammatik mashqlarni mexanik bajarish o'rniga, ularning mazmuni va nutqdagi vazifasini

tushuntirish talab etiladi. Bu esa o'quvchilarning tilga bo'lgan ongli munosabatini shakllantiradi.

Bahs-munozara va guruhli ishlash usullari ham ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z fikrini asoslab berish, qarama-qarshi fikrlarni tinglash va tahlil qilish orqali muloqot madaniyatini egallaydi. Guruhda ishlash jarayonida har bir o'quvchi o'z nuqtai nazarini himoya qilishga harakat qiladi, bu esa mustaqil fikrlash va dalillash ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Yozma nutqni rivojlantirishga qaratilgan ijodiy topshiriqlar ham tanqidiy fikrlashning muhim omillaridan hisoblanadi. Insho, esse, tahliliy matn yozish jarayonida o'quvchilar mavzu ustida o'ylaydi, fikrlarini rejalashtiradi va mantiqiy ketma-ketlikda bayon etishga harakat qiladi. Bu jarayonda o'quvchi o'z fikrini tanqidiy baholaydi va uni takomillashtirishga intiladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Elektron darsliklar, interaktiv platformalar va raqamli matnlar bilan ishlash o'quvchilarda axborotni tanlash, solishtirish va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularni axborot oqimi kuchli bo'lgan zamonaviy jamiyatda ongli va tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda o'qituvchining pedagogik yondashuvi muhim o'rin tutadi. O'qituvchi bilimni tayyor holda beruvchi emas, balki o'quvchilarning fikrlash faoliyatini yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi lozim. Dars jarayonida o'quvchilarning savollariga tayyor javob berishdan ko'ra, ularni mustaqil xulosa chiqarishga undovchi savollar berish tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda baholash tizimi ham muhim ahamiyatga ega. An'anaviy baholashda asosan to'g'ri yoki noto'g'ri javobga e'tibor qaratilsa, tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan baholashda o'quvchining fikrlash jarayoni, dalillash qobiliyati va xulosalarining mantiqiyligi inobatga olinadi. O'quvchining fikrini asoslab berishga bo'lgan urinishini baholash uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va faol ishtirokini kuchaytiradi.

Psixologik jihatdan qaralganda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarda erkin fikrlash muhitini yaratishni talab etadi. O'quvchi o'z fikrini aytishdan qo'rqmasligi, xato qilishni o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilishi lozim. Bunday muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini ochiq ifodalaydi, boshqalarning fikrini tahlil qiladi va o'z nuqtai nazarini qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'ladi.

Shu bilan birga, fanlararo integratsiya ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ona tili darslarida tarix, adabiyot, jamiyatshunoslik yoki axborot texnologiyalari bilan bog'liq matnlardan foydalanish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va bilimlarni real hayot bilan bog'lashga yordam beradi. Bu esa fikrlashning chuqurlashuvi va mustahkamlanishiga olib keladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida refleksiya muhim o'rin tutadi. Dars oxirida o'quvchilarga o'rganilgan mavzu yuzasidan o'z fikrlarini baholash, qaysi jihatlar qiyin bo'lganini aniqlash va xulosa chiqarish imkonini berish zarur. Refleksiya o'quvchilarning o'z fikrlash jarayonini anglashiga va uni ongli ravishda boshqarishga yordam beradi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich bosqichda tanqidiy fikrlash elementlari sodda savollar, rasm va matnni solishtirish, voqealar ketma-ketligini aniqlash orqali shakllantirilsa, yuqori sinflarda murakkab tahliliy topshiriqlar, bahsli masalalar va mustaqil xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan mashqlar samaraliroq bo'ladi. Bunday bosqichma-bosqich yondashuv o'quvchilarning fikrlash salohiyatini izchil rivojlantiradi.

Differensial yondashuv ham tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi va fikrlash tezligi turlicha bo'lganligi sababli topshiriqlar ham shunga mos tarzda ishlab chiqilishi lozim. Ayrim o'quvchilar uchun tahlil va solishtirishga yo'naltirilgan topshiriqlar, boshqalar uchun esa ijodiy va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashqlar berilishi tanqidiy fikrlashni barcha o'quvchilar uchun rivojlantirish imkonini yaratadi.

Real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘langan topshiriqlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini yanada faollashtiradi. Masalan, kundalik hayotda uchraydigan nutqiy xatolarni tahlil qilish, ommaviy axborot vositalaridagi matnlarni baholash yoki reklama matnlaridagi til vositalarini aniqlash o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradi. Bu esa ona tili fanining hayotiy ahamiyatini ochib beradi.

Shuningdek, loyiha asosida ta’lim berish usuli ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. O‘quvchilar kichik guruhlarda ma’lum bir til hodisasi yoki nutqiy muammo bo‘yicha tadqiqot olib boradi, ma’lumot to‘playdi va xulosalarini taqdim etadi. Bu jarayonda ular axborotni tanlash, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini egallaydi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo‘lib, u faqat alohida mashqlar bilan emas, balki butun ta’lim jarayonining mazmuni va metodikasiga singdirilgan holda amalga oshirilishi lozim. Shu tarzda tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning intellektual rivojlanishini ta’minlab, ularni mustaqil, ongli va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Metakognitiv yondashuv o‘quvchilarning o‘z fikrlash jarayonini anglash, nazorat qilish va baholash qobiliyatini shakllantiradi. Dars jarayonida o‘quvchilarga “nima uchun shunday o‘yladim”, “qanday xulosa chiqardim”, “fikrimni qanday o‘zgartirishim mumkin” kabi savollarni berish orqali ularning tanqidiy tafakkuri yanada chuqurlashadi.

Tanqidiy fikrlash ona tili darslarida turli savodxonlik turlari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Matn savodxonligi, axborot savodxonligi va media savodxonlikni rivojlantirish orqali o‘quvchilar turli manbalardan olingan ma’lumotlarni solishtirish, ishonchliligini aniqlash va baholashga o‘rganadi. Bu jarayonda o‘quvchilar til vositalarining axborot yetkazishdagi rolini anglaydi va nutqiy ta’sir kuchini tahlil qiladi.

O‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash elementlarini dars jarayoniga kiritish ham tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar o‘z yozma yoki og‘zaki ishlarini tahlil qilib, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga harakat qiladi. Guruhda o‘zaro

baholash jarayonida esa boshqalarning fikrini tinglash, konstruktiv mulohaza bildirish va xolis xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Shuningdek, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berish muhimdir. Matnlarda aks etgan milliy qadriyatlar, madaniy tushunchalar va ijtimoiy muammolarni muhokama qilish orqali o‘quvchilar nafaqat tilni, balki jamiyatdagi jarayonlarni ham tahlil qilishga o‘rganadi. Bu esa ularning ijtimoiy fikrlash va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Natijada, metakognitiv yondashuv, savodxonlik turlarini rivojlantirish va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarining qo‘llanilishi ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni tizimli va samarali shakllantirish imkonini beradi. Bu esa ta’lim jarayonining sifatini oshirishga va o‘quvchilarning intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida ijodiy yondashuvlarni qo‘llash katta ahamiyatga ega. O‘quvchilarga muammoli vaziyatlarni ijodiy yo‘l bilan hal qilish, turli variantlarni taklif etish va original g‘oyalar ishlab chiqish imkoniyati berilganda, ular fikrlash jarayonida faollashadi. Masalan, matnlarni tahrirlash, alternativ yakunlar yaratish yoki muallif pozitsiyasiga qarama-qarshi qarorlar ishlab chiqish o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurini yanada mustahkamlaydi.

Interaktiv o‘yinlar va rolli mashqlar ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali usuli hisoblanadi. Guruhli o‘yinlar, bahs-munozara va simulyatsiyalar orqali o‘quvchilar o‘z nuqtai nazarini asoslab himoya qiladi, boshqa fikrlarni tinglaydi va qarama-qarshi argumentlarni tahlil qiladi. Shu tarzda, o‘quvchilar fikrlash jarayonida ham nazariy, ham amaliy ko‘nikmalarni bir vaqtda egallaydi.

Multimedia va raqamli resurslardan foydalanish ona tili darslarini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Audio va video materiallar, elektron matnlar va interaktiv prezentatsiyalar o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish bilan birga, ular matn mazmunini tahlil qilish va muallif fikrini baholashga yo‘naltiradi. Masalan, yangiliklar reportajlarini yoki reklamalarni tahlil qilish o‘quvchilarda matnning ijtimoiy va madaniy kontekstini tushunish, shuningdek, axborotni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Shuningdek, loyihaviy faoliyat asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham samarali hisoblanadi. O'quvchilar kichik guruhlarda mavzu bo'yicha loyiha ishlab chiqadi, ma'lumotlarni tahlil qiladi, xulosalar chiqaradi va natijalarni sinf oldida taqdim etadi. Bu jarayon o'quvchilarga nafaqat fikr yuritish, balki jamoaviy ish va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni doimiy ravishda yangilanib, o'quvchilarning qiziqishi va ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur. Ijodiy yondashuv, interaktiv o'yinlar va multimedia resurslarini qo'llash orqali darslar nafaqat samarali, balki qiziqarli va o'quvchilarni faol fikrlashga undovchi bo'lib qoladi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat til o'rgatish, balki o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga matn mazmunini chuqur anglash, muallif pozitsiyasini tahlil qilish va o'z fikrini asoslab ifodalash imkonini beradi. Shu sababli, ona tili darslarida interfaol va ijodiy metodlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Interfaol metodlar va mashqlar

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda savol-javob, muammoli vaziyat yaratish, bahs-munozara va guruhli ishlash usullari samarali hisoblanadi. Masalan, matnni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar matnning asosiy g'oyasini aniqlash, muallif fikrini baholash va matn mazmuniga qarshi alternativ xulosalar chiqarish bilan shug'ullanadi. Shu bilan birga, klasterlar, konseptual xaritalar va Insert texnikasi matnning mantiqiy tuzilishini vizual tarzda ko'rsatib, o'quvchilarga murakkab fikrlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

Lingvistik tahlil va grammatik mashqlar

Tanqidiy fikrlash til hodisalarini chuqur tushunish bilan bog'liq. O'quvchilar sinonim va antonimlarni solishtirish, gap tuzilishidagi nozik farqlarni aniqlash va matndagi grammatik xatolarni tahlil qilish orqali tilga ongli yondashadi. Shu yo'l bilan ular nafaqat nutqiy to'g'rilikni, balki tilning ijtimoiy va mantiqiy funksiyasini ham anglaydi. Misol uchun, matndagi murakkab jummalarni qismlarga bo'lish va ularning semantik vazifasini tushuntirish orqali o'quvchilar tahliliy fikrlashni mashq qiladi.

Yozma nutq va ijodiy mashqlar

Insho, esse va tahliliy matnlar yozish jarayoni o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni mustahkamlaydi. Ushbu mashqlar orqali o‘quvchilar mavzu ustida mustaqil fikr yuritadi, dalillar keltiradi va mantiqiy ketma-ketlikni saqlashga harakat qiladi. Shu bilan birga, o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqish va yaxshilash jarayoni o‘quvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, o‘quvchi matndagi muallif qarashlariga qarshi fikr bildirishi va o‘z nuqtai nazarini dalillash orqali tanqidiy tafakkurini chuqurlashtiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi. Tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarni hayotiy vaziyatlarga ongli va mas’uliyatli yondashadigan barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M. *Ona tili o‘qitish metodikasi*. Toshkent, 2019, 45–62-betlar.
2. Karimov I. *Ta’lim va tafakkur taraqqiyoti*. Toshkent, 2018, 88–104-betlar.
3. To‘xtayeva D. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent, 2020, 57–73-betlar.
4. Saidova N. *Til ta’limida kompetensiyaviy yondashuv*. Toshkent, 2021, 91–108-betlar.
5. Ismoilov B. *Tanqidiy fikrlash asoslari*. Samarqand, 2019, 34–50-betlar.
6. Xolmatova G. *Ona tili darslarida interfaol metodlar*. Toshkent, 2022, 66–82-betlar.
7. Yusupova S. *Ta’limda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent, 2023, 101–118-betlar.